

ПРОБЛЕМНІ СТОРОНИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сірий Є. В.

Д-р соціол.н., проф. керівник НДС

ф-ту соціології КНУ імені Тараса Шевченка

У статті дається загальна оцінка основних дослідницьких проблем вивчення соціальної напруженості. Показано, що остання, як соціальний феномен і як поняття є неоднозначним складним феноменом і теоретичним конструктом. Проведено критичний аналіз дефініційних положень, низки застосованих методів вивчення соціальної напруженості, з подальшою дослідницькою алгоритмізацією.

В статье дается общая оценка основных исследовательских проблем изучения социальной напряженности. Показано, что последняя, как социальный феномен и как понятие является неоднозначным сложным феноменом и теоретическим конструктом. Произведен критический анализ дефиниционных положений, ряда применяемых методов изучения социальной напряженности, с дальнейшей исследовательской алгоритмизацией.

In the article was submitted an overall assessment of basic research problems of studying the social tension. There are shown, it is, as a social phenomenon and as a concept is ambiguous and complex phenomenon theoretical construct. Have been made critical analysis of the definitional provisions, some of the used methods of studying social tensions, with research algorithmization away.

Ключові слова: соціальна напруженість, проблеми дослідження, соціологічний аналіз, проблеми дефініції, соціологічний концепт.

Осмыслиючи реалії сьогодення, ми бачимо, що все частіше дослідниками визнається існування в суспільстві таких негативних явищ, як конфлікти інтересів, суперечності між соціальними групами, незадоволеність подіями, реальністю, розвиток яких за деяких умов потенційно призводить до деструктивної трансформації соціальної системи. Як показує практика, на обширному пострадянському просторі утворилося та «формалізувалося» безліч форм такого явища як соціальна напруженість. Вона є віддзеркаленням якісних властивостей соціальної системи, будучи детермінованою незадоволеністю потреб людей. І тим, що вона стала невід'ємним атрибутом сучасного життя, можна пояснити актуальність її дослідження та вивчення.

Інтерес до дослідження проявив соціальної напруженості з боку фахівців з різних наукових галузей, зокрема соціології – в міру належний. Однак, рівень потреби її вивчення залежить, як від суспільних запитів її дослідження, так і від потреб у верифікованих пізнавальних засобах. Соціологія надає інформацію про стан соціальних процесів, чинники, що впливають на формування і розвиток соціальної напруженості. Але, судячи з відповідних науково-дослідницьких джерел, спеціалізовані дослідження соціальної напруженості в нашій країні проводяться не часто, фрагментарно, і не носять систематичного, впорядкованого характеру. Більше того, актуальним і відкритим питанням залишається наявність і застосування достатньо верифікованої та валідизованої методики її виміру. Вочевидь, що актуальність дослідження соціальної напруженості обумовлена: як необхідністю дослідження особливостей її прояву в умовах трансформації соціальної структури сучасного українського суспільства, так і у комплексній розбудові її соціологічного аналізу, зокрема – уточнення теоретико-методологічних принципів дослідження соціальної напруженості. Тому, вкрай актуальним представляється завдання розробки соціологічного концепту, відповідного інструментарію для її вимірювання.

Приймаючи це до уваги, попередньо, першочерговим завданням соціологічної науки постає вияв і розкриття дослідницьких проблем, в аспекті теорії і методології даного предметного напрямку. Проблеми виміру соціологічними методами рівня соціальної напруженості та потенціалу соціального протесту певною мірою вже вивчалися українськими дослідниками: Є.Головаха, Н.Паніна (соціальне самопочуття, готовність до соціального протесту: динаміка, чинники формування), Л.Бевзенко (помаранчева революція як соціальна біфуркація), І.Бекешкіна (протестні настрої помаранчевої революції), О.Владико (готовність населення України до соціального протесту), В.Небоженко (соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві) в аспекті тематики «Україна на шляху до відкритого суспільства», В.Перебенесюк (соціальні конфлікти і молодь), М.Міщенко (соціальна напруженість у суспільстві: проблеми виявлення та аналізу), Е.Клюєнко (діагностика та методологічні

засади дослідження соціальної напруженості в суспільстві, що трансформується), М.Слюсаревський (соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників), Н.Ходорівська (протестні наміри громадян України у світлі виборів – 2004) та ін.

Неповний перелік дослідницьких практик, виходячи із поставлених дослідницьких завдань, вказує на їх предметну різноплановість та структурність. В одних вектор дослідження спрямований на окремі аспекти виміру соціальної напруженості, в інших – на дослідження онтологічних та методологічних її аспектів. Кожна дослідницька практика по-своєму достойна уваги та певного використання відповідного дослідницького досвіду. Однак завдання своєрідної «універсалізації» (перебудови, удосконалення) методики виміру соціальної напруженості вимагає від нас не тільки вивчення та використання практичного досвіду дослідників соціальної напруженості але і вивчення та поновлення теоретичного надбання (як онтологічна складова), аргументацію та обґрунтування методико-методологічних розробок (як гносеологічна складова) виміру соціальної напруженості з вищим ступенем валідності та верифікації.

Відповідний аналіз засобів даної дослідницької проблематики показує, що не дивлячись на різноманітність досліджень соціальної напруженості, їм властива (здебільшого це стосується практик не соціологічного сегменту) недооцінка ролі засадничих положень соціології. Дана обставина пов'язана, на наш погляд, з цілою низкою причин, зокрема із слабкою експлікацією базового поняття «соціальна напруженість», з відсутністю чітких теоретичних моделей даного явища, з неопрацьованістю методологічних підходів до вимірювання напруженості, з відсутністю прийнятних, надійних вимірювальних методик та інструментів для використання їх в практиці масових опитувань – основного інструменту соціології.

Попередній огляд відповідних джерел показує, що дослідники часто концентрують більше своєї уваги на емпіричному вимірі соціальної напруженості та її складових, процедурі формалізації понять і вдосконаленні методичного інструментарію прикладного дослідження (хоча у цьому нічого упередженого немає). Але, при цьому характерне обмеження себе описом окремих аспектів і підміняючи істинність розуміння предмету дослідження правильністю методики дослідження. Однак правильність, як оцінка дій соціолога (володіння технікою прикладного дослідження) не ототожнюється з істинністю – оцінкою змісту дослідження того, наскільки воно відповідає об'єкту дослідження.

Щоб розв'язати дану науково-дослідну проблему, безумовно потрібно вдатися до тих науково-процедурних блоків, котрі в методологічній практиці ми називаємо програмуванням дослідження – у фундаментальному і практично-прикладному його рівнях. Певною мірою, наша стаття носить за задумом установчий програмний характер.

Більшість дослідників не надають пріоритетного значення теоретичним засадам, вважаючи, що вони важливі лише у вузькопрофесійному колі на абстрактному рівні, і тому не можуть істотно впливати на хід та результати дослідження в конкретній ситуації. Але як показує досвід, це далеко не так, особливо коли стосується формування предметно-дослідницького напрямку. Тому, як бачиться, є потреба у концептуальній (парадигмальній) визначеності у вивченні соціальної напруженості, конструюванні її пізнавальних моделей і визначенні типових ситуацій, експлікації базового поняття, типологізації проявів і класифікації чинників соціальної напруженості, особливості її природи і різних її форматів та інше. І однією із ключових є вирішення концептуальної проблеми, пов'язаної з аналізом психічної природи соціального життя індивідів і теорією соціальних змін, співвідносність дотичних до «соціальної напруженості» тотожних чи похідних понять. Звісно, це досить широке завдання, і як таке, що вирішується перманентно.

Соціальна напруженість відноситься до такого роду явищ, котре, на перший погляд, надихаючи своєю буденністю, здається, доволі не складним в усвідомленні та науковому освоєнні. Однак, навіть поверхневий аналіз цього явища чітко виявляє поліаспектність її чинників та полісценарність механізму її протікання та переростання у соціальний конфлікт чи соціальну кризу, з чого слід акцентуватися на «нелінійності» пізнання соціальної напруженості. Вона виступає як психологічний фон, що супроводжує розвиток негативних соціальних процесів в соціумі: від тих, котрі «пригальмовують» його розвиток, до тих, котрі раптово і непередбачувано його видозмінюють.

Соціальна реальність і дослідницька практика показують, що є підстава вважати, про появу нової реальності, соціального явища, котре має свій власний механізм виникнення, об'єктивні і суб'єктивні складові в системі інтеграційних чинників і умов. В ньому виражаються загальні передумови і локальні причини, які діють в кожному конкретному поєднанні обставин, місця і часу. Можна сказати, що сучасне суспільство, за виразом У. Бека, «цілком піднялося на поверх вище», внаслідок чого «проходить процес індивідуалізації і диверсифікації ситуацій і стилів життя, котрі підточують ієрархічну модель соціальних класів і прошарків [1, 112].

Соціальну напруженість слід віднести до такого типу явищ, котре не може розглядатися в лінійному причинно-наслідковому аспекті. Це – інтегральне поняття (типу ризик, щастя), що характеризує інтегральність багатьох складових. Вона є «суб'єктивною», оскільки є феноменом суспільної свідомості. З іншого боку, вона і «об'єктивна», оскільки є реально присутньою за певних

умов, є реакцією впливу об'єктивних факторів і реалізується в деструктивній поведінці масовості учасників соціальних взаємодій.

Як свідчить історичний досвід, соціальні проблеми, якими б гострими вони не були, далеко не завжди стають підґрунтям для її кульмінаційного загострення та виникнення соціального конфлікту (тим більше такого, який представляв би загрозу стійкому існуванню соціальної системи). Крім того, соціальна напруженість представляє набір суперечливих сутностей, котрі, маючи свій історичний розвиток, виявляються в житті у вигляді сукупності різних форм – від латентних до відкритого соціального конфлікту. Соціальні проблеми, як зазначає Є.Гіденс, повинні ще й мати певну суспільно-історичну форму [2, 583].

Незадоволеність соціальних потреб слід вважати необхідною, але не достатньою умовою виникнення соціального конфлікту. Факт, що в історії було немало періодів, коли люди жили у найбільших злиднях, проте не повставали на знак протесту. Як і емпіричні спостереження, так і здоровий глузд передбачають, що індивіди спроможні впродовж тривалого часу перебувати у напрузі, не вступаючи при цьому в конфлікт. Для прикладу, за останні 25 років ВВП України впало на третину (близько 35%), що у свою чергу вдарило по життєвому рівню населення. «Український парадокс» (хоча, мабуть, його можна назвати не тільки «українським») заключається у тому, що протестні настрої не завжди ведуть до реальних протестних акцій. До того ж, на думку експертів, наймогутнішими у нас завжди були акції не стільки за соціально-економічними мотивами, скільки за політичними [3]. Як показують події 2014—2016 рр., регіональні угруповання олігархії використовують подібні страхи в своїх цілях, переводячи протистояння в площину «периферія проти центру» або ж «російськомовні проти україномовних» [3]. Однак це питання соціальних технологій.

Опираючись у своїх положеннях на теорію депривації Дж. Дейвіс «генерував» принцип «напруженість через покращення». Протест і сама революція, на його думку, найімовірніше відбуваються з причини зростання і життєвого рівня, і воодночас сподівань людей. Однак, через крах своїх сподівань люди схильні до протесту [2]. Вплив ідеалів прогресу на економічний розвиток, як правило стимулюють все більші сподівання, які, у випадку їхнього краху викликають протест. Це і відсутність життєвих перспектив, котрі попередньо відчувалися чи усвідомлювалися; рівень і характер задоволеності матеріальних (економічних), індивідуально-побутових умов життя, політико-громадянських потреб людей тощо [2].

Можна сказати, що соціальна напруженість обумовлена суперечностями в ціннісних орієнтаціях і соціальних установках індивідів соціальних систем, розривом між очікуваним і реалізованим неспокоєм, переживанням про завтрашній день. Але, щоб стати детермінантою соціального конфлікту, соціальні проблеми повинні отримати специфічну форму соціальних ризиків. Ризики насамперед базуються на страсі, усвідомленні втрати набутого рівня (перш за все матеріального, майнового та ін.), та втрати механізму його підтримки (доступ до ресурсів). В цьому аспекті велике значення має усвідомлення та формування сценарію «наслідок втраченого». Більшість широкомасштабних протестних акцій – «помаранчева революція», «революція гідності», майдан підприємців, «мовний» протест та інші соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, були інтегровані саме на цих засадах.

Соціальна напруженість може певним чином зберігатися і накопичуватися всередині соціальної системи, викликаючи в ній такого роду зміни, які, німецький філософ–соціолог М.Швелер назвав озлобленням, суть якого він бачив у «самоотруєнні, згубній секреції тривалого безсилля» [4, 130]. Законсервована соціальна напруженість може викликати значні структурно-функціональні деформації у соціумі.

Причини виникнення цього феномену можуть бути найрізноманітнішими: від зовнішніх об'єктивних, до суб'єктивних – специфіки сприйняття їх кожним суб'єктом, різно-політичних, економіко-майнових, правових, соціокультурних та інше. Це і: реальні утиски інтересів, потреб і цінностей людей; неадекватне сприйняття змін, що відбуваються в суспільстві або окремих соціальних спільнотах; невірна або спотворена інформація про ті або інші (реальні або уявні) факти, події і т.д. У реальному житті чинники соціальної напруженості можуть і накладатися одна на одну або підмінятися (для прикладу, негативне ставлення до ринку та підприємництва у частини громадян певного кластеру країн СНД викликані були економічними труднощами, однак виявляються як ціннісні орієнтації). Крім того, поява або потенційне підвищення соціальної напруженості може штучно підмінюватися владою іншими чинниками. Зокрема, чимало експертів вважають, що сьогодні підвищення соціальної напруженості у нашій країні приглушено агресією Росії проти нас [3].

Доволі часто трапляється, що з моменту її виникнення різкі емоційні форми протесту змінювалися байдужістю, депресією. Вона, багато в чому має осередкову природу – виникнувши на одній з локальностей може легко розповсюдитися а всю систему. Ці її осередки мають динамічний характер: вони виникають і зникають; тривалість існування їх залежить від багатьох обставин стихійного або навмисного характеру, що говорить про її біфуркаційність. А один із її дослідників – Л.Едвардс акцентував на неможливості кількісного визначення критичного рівня соціального незадоволення і тривожності, які знаменують перехід до патологічного стану суспільства" [5, 101]. Кінцевий результат напруженості залежить і від характеру взаємодії багатьох детермінант (зокрема,

згідно теорії колективної поведінки Н.Смелзера) з попередніми подіями. Це дія структурних чинників, що сприяють колективним діям; структурна напруженість; посилення і розповсюдження узагальненого вірування; активізуючі чинники; мобілізація до дії; соціальний контроль [6, 163.], кожна з яких обмежує можливості дій на наступному етапі. Тому, є підстава вважати, що це соціальне явище в трансформаційному перехідному суспільстві потрібно розглядати системно.

З виходом в світ монографії В.Мітрохіна «Суть і критерії соціальної напруженості» [7,22], на думку фахівців напруженість як соціальне явище «стала» іманентною для соціуму. Життєва соціальна напруженість зумовлює потенціал самозбереження, потенціал розвитку і людини, і суспільства, що говорить про її певну усталеність [7,22]. Соціум, починаючи з рівня соціальних практик переживає це явище як стрес, адаптується, «освоює». Тому висновок такий: напруженість, в тих або інших формах і аспектах, супроводжує людей все життя. Л.Козер справедливо вказував, що у будь-якій структурі завжди є привід для конфліктної ситуації.

Сценарій взаємодії об'єктивних чинників і умов, та «сит» їх індивідуального сприйняття в діях суб'єктів завжди є різними. А відтак вивчення її потребує послідовно реалізованого ситуаційного підходу.

Вище викладені аргументи свідчать про складність та нелінійність цього явища. У цьому сенсі дана типовість співзвучна думці І.Валлерстайна, що «стріла часу» є не передбачуваною, оскільки ми постійно переживаємо біфуркації, наслідки яких завжди невизначені [8, 324]. Тому актуальним залишається проблема можливості передбачення цього складного, багат-товимірного явища та його наслідків (П.Штомпка, зокрема, порівнює вивчення протесту та революцій з вивченням землетрусів [9]).

Всі ці суперечливі сторони та характеристики соціальної напруженості створюють підґрунтя для опису поведінки сучасного трансформуючого суспільства, на основі синергетичної термінології. Зокрема М.Ельчанінов, у цьому пізнавальному полі акцентує увагу на моментах накопичення соціальної напруженості, її критичних значеннях, незворотності та біфуркаційності. З цим знижується ступінь передбаченості поведінки соціетальної системи, що у свою чергу ускладнює пошук відповідного дослідницького інструментарію [10].

В останні десятиліття зміст соціальної напруженості досліджувався і трактувався в соціологічній, соціально-психологічній, конфліктологічній і політичній науках в контексті явищ соціальної деінтеграції або відсутності солідарності взаємодіючих індивідів і груп, девіації (у відносинах стабільного суспільства), аномії (у відносинах нестабільного суспільства), втрати соціальної ідентичності, депривації і фрустрації стосовно основних потреб, та ін. [11]. Аналіз як вітчизняних так і закордонних (в т.ч. російських, країн СНД) соціологічних джерел показує, що в багатьох відомих працях відсутня чітка наукова експлікація самого поняття «соціальна напруженість». Тому, відсутність єдиного розуміння серед соціологів, політологів та економістів щодо категорії "соціальна напруженість" призвело до різних інтерпретацій цього поняття. Цей термін нерідко використовується в гранично широкому, скоріше публіцистичному, а не науковому значенні. Як справедливо відзначає С.Г.Марченко, наприклад багатьма російськими соціологами напруженість приймається як синкретичне, а не системне і змістовно структуроване поняття, воно часто вживається на рівні інтуїтивних і напівінтуїтивних сенсів [12; 13, 67].

Це поняття в пострадянській соціології має декілька інтерпретацій: як "особливого", "специфічного" стану суспільних відносин (Н. Данакін, М.Муханова, І.Пірогов, В.Рукавішников); "відхилення подій, що відбуваються, від їх раціонального розвитку" (А. Кваша, С.Соловйов); "соціального феномена" (Е. Тучков), прояв політичної культури (Е.Баталов Є.Осіпов).

Не дивлячись на великий інтерес до феномена соціальної напруженості до теперішнього часу не існує цілісної інтегрованої теорії, що системно її описує. Але в різних джерелах можна спостерігати додавання власного, «самобутнього» сенсу визначенню «соціальної напруженості», залежно від контексту тієї або іншої наукової роботи і уяв кожного конкретного дослідника. Це:

- специфічний стан суспільних відносин, що заснований на незадоволених потребах індивідів і характеризує нестабільність соціальної системи (І.Пірогов) [14] ;
- відображення, що фіксується у свідомості індивідів об'єктивних характеристик дійсності, в негативних стійких і динамічних емоціях, відчуттях, уявленнях (М.Муханова) [15; 16] ;
- емоційний стан групи або суспільства в цілому (А.Дмитрієв) [17,108];
- масовий адаптаційний синдром, який відображає ступінь фізіологічної, психологічної і соціально-психологічної адаптації різних категорій населення до хронічної фрустрації, труднощів (А. Н. Сухов) [18, 243];
- фіксована характеристика станів значних груп населення, з яскраво вираженими деструктивними наслідками (А. К. Зайцев) [19, 32];
- наслідок незадоволеності основних соціальних потреб людини (П.Чорнобай) [20, 94-98];
- специфічна ситуація в регіональному соціумі, особливий стан масової свідомості та індивідуальної поведінки людей [21, 82];
- відповідний духовний стан індивідів і соціальних груп, їх незадоволеність існуючим становищем, відношення до того, що відбувається, і до інших індивідів та груп, характеристика-

індикатор кризового стану системи, про порушення балансу її структур і функцій (В.Рукавішников) [22, 6-18].

Соціологічні енциклопедичні словники інтерпретують соціальну напруженість як «емоційний стан в групі або в суспільстві в цілому [23], що характеризується порушеною внутрішньою рівновагою, тривогою, неспокоєм, схвильованістю [24]. Таким чином, поміж ученими досі немає домовленості про те, що ж, власне, вивчається чи має вивчатися, коли мова йде про соціальну напруженість, тим більше приймаючи до уваги різні парадигмальні напрямки.

Слід зазначити, що у західній соціології спостерігається, певною мірою, аналогічна ситуація. Сам термін "соціальна напруженість" ("social tension", "social strain") використовується вкрай рідко, у тому сенсі, що вкладаємо в нього ми. Дослідники замінюють його гранично широким поняттям "соціальний стрес" ("social stress"). Одним із наслідків такого заміщення є чітко простежуваний акцент в конструкції дослідницьких методик на вивчення впливу соціального середовища, на психічний стан і ментальне здоров'я ("mental health") людей. У західній соціології домінує традиція індивідуалізації напруженості при аналізі несприятливих соціальних ситуацій, навіть у контексті форматів політичних протестів.

Тут цей термін розуміється по-різному: як «розрив між очікуваним та реальним задоволенням потреб» (Дж. Бертон), [25, 87], як «невідповідність» між компонентами дій» (Н.Смелзер) [6, 163], як «опозиція» чи непорозуміння, котрі можуть виникнути на основі несумісності соціальних цінностей (Є.Дюркгейм, Р.Мертон, Т.Парсонс) [26, 34], через призму соціальних революцій, соціальних рухів і протестів (П. Сорокін, С. Хантінгтон, Е. Марш, Т. Гарр, Л. Кілліан), як «неспівпадання ініціатив» (цілей та стратегій міжгрупової поведінки) в структурі суспільства» (К. Райт) [27, 157], через призму колективної поведінки (Г. Лебон, З. Фрейд, Г. Блумер), як депривації (С. Стауффер, У. Руїнсіман, Т. Гарр), прояв політичної культури (С. Ліпсет, М. Доган), а також дослідження у руслі теорії «соціального стресу» (К. Анесхенсел, Р. Кесслер, Дж. МакЛеод) [28, 15-38; 29, 174-240]. У роботах Р. Дарендорфа, Р. Блумера, Дж.Г. Скотта, Р. Фуллера, Р. Майерса проблема її зводиться до вивчення соціального конфлікту. Більш сучасні погляди (однак ще не верифіковані підходи) залучають інтеракційні та постмодерністські інтерпретативні лінії у вивченні цієї проблематики. Загалом проглядається тенденція зсуву акценту з соціального на індивідуально-особовий рівень аналізу проблеми.

Ситуація, що описана вище, неминуче позначається і на масовій дослідницькій практиці. У описі ряду багатьох цих методик застосовується трактування "напруженості" в психологічному сенсі цього слова, як одного з компонентів і відмінних рис стресу, на рівні з такими характеристиками, як тривога, негативне самопочуття, гнів, страх та інше. Багато методик, що використовуються сьогодні в західній соціології для вимірювання соціальної напруженості, за задумом авторів націлені саме на вимірювання соціального благополуччя, якості життя і соціального самопочуття індивідів. Хоча і окремим стрижнем спостерігається формування нових бачень механізмів індикації протестів через ту саму призму інтеракційних та постмодерністських підходів.

Інший бік даної дослідницької проблеми – це методологія. Застосовування дослідниками методики і техніки вимірювання соціальної напруженості часто непереконливі з погляду їх адекватності вимірюваної соціальної змінної. Дослідницька практика показує, що і показники протестного потенціалу дуже суперечливі: дослідження свідчать про значну різницю між показниками можливості масових протестів і готовності брати участь у них. Іншими словами, рівень реальної участі населення в масових виступах значно нижчий рівня демонстративно заявлених намірів стосовно такої участі [30, 270], що чимось подібне до «парадоксу Лап'єра». Крім того, напруження є індивідуальним станом і під питанням стоїть можливість застосовуватися при поясненні колективних дій [19, 31]. Слід зважати на розвиток феноменів «суб'єктивного зубожіння», високого рівня деморалізованості населення [31] тощо.

Тому сукупність емпіричних індикаторів, що закладаються в методичний інструментарій, часто виявляється випадковим набором одиничних характеристик, що не відображають складної і комплексної її природи. Самі питання - індикатори доволі часто відбираються, як правило, інтуїтивно, без достатніх логічних обґрунтувань і спеціальної валідної перевірки. Дослідження (навіть і соціологічні), здійснюються на дуже строкатій методичній базі з використанням різних, інколи не співставних методик. А це не дає можливості коректного порівняння отримуваних результатів та універсалізації діагностичних оцінок.

Однак, головна проблема не тільки в цьому, а у використанні як домінанти статистичних методів вимірювання, що доволі широко набуло практичного застосування. Оцінюючи статистичні методи вимірювання соціальної напруженості в цілому, слід зазначити, що вони характеризуються суттєвими недоліками (безумовно, нічого упередженого відносно інституту (у широкому розумінні) статистики не йдеться). Основний недолік таких методик – це недооцінка людського чинника як внутрішньої детермінанти розвитку соціальних інститутів, та їх впливів на соціальні процеси. Можна поставити під сумнів валідність статистичних даних як джерела інформації психологічного походження. Як правило, рівень соціальної напруженості в суспільстві визначається значною мірою установками, намірами і емоційним станом людей, які не можуть бути адекватно відображені в якому-

небудь різновиді статистичних даних [32] Пізнавальні можливості цих методів сильно обмежені тим набором показників, які формуються органами статистики, в той час, як в опитуваннях населення можна використовувати будь-які емпіричні індикатори соціальної напруженості.

Дослідження, проведене на основі статистичних даних, завжди носить відлуння ретроспекції і не дозволяє отримати оперативну інформацію про актуальний рівень напруженості. Вони фіксують наслідки дій суб'єктів, котрі, певною мірою визначають чи діагностують крайні очевидні прояви соціальної напруженості, у форматі соціального конфлікту, а не зміни в оцінках, установки, рівня агресивності, недовіри тощо. Статистичні показники можуть бути використані тільки для оцінки напруженості в тих соціальних об'єктах, на базі яких вони отримані, що не дозволяє провести детальніший аналіз їх структурних елементів. Вони можуть бути "закритими" для дослідників органами влади, а відомості, що надаються чиновниками, можуть навмисно спотворюватися. І звичайно ж не за всіма об'єктами, що цікавлять соціолога, ведеться статистика, а тому не завжди може бути отримана потрібна інформація.

З іншого боку, навіть якщо статистика і володіє відповідними показниками, кількісна та якісна їх характеристика часто ставить під питання валідність і коректність їх застосування в аспекті якості і надійності соціологічної інформації. Наприклад у статистичному збірнику України [33] рівень соціальної напруженості, як складової частини соціального середовища, характеризують три десятки статистичних показників. І тут у соціологів напевно виникнуть питання. Отже, потрібно обережно ставитися до методик, що базуються виключно на аналізі статистичних даних.

Інші дослідники пропонують прогнозувати її рівень за допомогою методу експертних оцінок, котрий базується на припущеннях та інтуїції висококваліфікованих фахівців (експертів), обробці їх думок про можливий сценарій соціальної напруженості. З міркувань, значних матеріальних, організаційних та часових затрат віддається перевага цьому методу. Проте, тут існує певний ступінь суб'єктивності, нестабільність результатів, залежних, зокрема, від емоційного стану експерта і мотивуючих чинників, залежність експертизи від рівня компетенції експерта, його ціннісних орієнтацій, випадкових чинників.

І накінець важливим для нас є надання уваги технології масових опитувань – головного соціологічного інструменту. Незважаючи на велику кількість намагань вимірювати рівень СН і соціальний запит на такі вимірювання, їх інструментарій здебільшого має очевидні хиби. При складанні інструментарію взагалі не враховують відповідного досвіду емпіричних на теоретичних досліджень; часто-густо застосовується наспіх сконструйовані анкети, або некритично використані, більше/менше модифіковані зарубіжні методики, котрі вирізняються слабкою валідністю у наших сучасних реаліях.

На підставі аналізу відповідних наукових джерел, можна стверджувати, що соціальна напруженість має кілька відтінків виміру, в залежності від сформованої традиції її бачення та осмислення. На Заході ця «традиційність» формувалася через призму самопочуття суспільства, цілком «здорового» суспільства. У нас практика її вивчення (вже як традиційність) починалась і продовжує надалі формуватися через призму «нездорового», «хворого» суспільства – власне «напруженості» як сталої ознаки, яка характеризується постійною тривожністю, недовірою, агресивністю, страхом, апатією, фрустрацією тощо. Історично склалося так, що з повоєнних років майже всі європейські країни (суспільства) не відчували хронічних проблем у будь-якій сфері. І взаємовідносини його з інститутом держави зажди базувалися на довірливих взаєминах, хоч подекуди не завжди простих. Тому, відповідно і вивчення соціальної напруженості з вибудовою відповідної методології та інструментарію традиційно складалося за іншими принципами.

Підсумовуючи, можна констатувати, що на сьогоднішній день у більшості праць термін «соціальна напруженість» використовується без чіткого опрацювання, в максимально широкому, публіцистичному значенні. Вона часто-густо вживається на рівні інтуїтивних сенсів, як не системне і змістовно не структуроване поняття. Це доволі складне інтегроване поняття, котре вимагає системного дослідницького підходу для подальшого його осмислення, обслідування та виміру. Першими кроками дослідницького алгоритму передбачається теоретичний аналіз соціальної напруженості, концептуально-конструкційною визначеністю, з застосуванням чітких інтерпретативно-експлікаційних процедур, типології та класифікації виявлених чинників, характеристик, її складових, показників та індикаторів її виміру. Не можна сказати, що ці речі відсутні у відповідних соціологічних дослідницьких проектах, однак, завдання створення уніфікованої методики виміру соціальної напруженості з «поправкою» на внесення її до об'єкту моніторингових досліджень вимагає внесення саме такої дослідницької політики та можливого дизайну.

Література:

1. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника, Н.Федоровой. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - 383 с. - Пер. изд.: Beck U. Risikogesellschaft. - Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986. с. 112.

2. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. ред. О. Іваненко.- К.: Основи, 1999. - 726 с.
3. Рост социальной напряженности в Украине приглушает агрессия РФ — эксперты». <http://уcrop.org>.
4. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр.-М.: Политиздат, 1990. - 415 с. ISBN 5-250-01279-5.
5. Едвардс Л. Естественная история революции // Социол. журнал. - 2005. - № 1. -С. 101-131.
6. Smelser N. Theory of Collective Behavior.-N.Y.: Free Press, 1962.- 237р.
7. Митрохин В.И. Сущность и критерии социальной напряженности. М.: Российская государственная Академия труда и занятости. Минтруда России, 2000.-160 с.
8. Валлерстайн Й. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. - М.: Логос, 2003. - 368 с.
9. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова.-М.: Аспект Пресе, 1996. - 416с.
- 10.Ельчанинов М. С. Российская трансформация с точки зрения социальной синергетики // Социологические исследования, 2003. № 8. С.21-30.
- 11.Грин Б. Измерение установки // Математические методы в современной буржуазной социологии. М.: Прогресс, 1966. - С. 227-270.
- 12.Янин С.В. Комплексный анализ феномена социальной напряженности в Российских Вооруженных силах: Дис. канд. социол. наук.- М, 1993.- 204 с.
- 13.Ларченко С.Г. Социальная напряженность в общественном развитии // Гуманит. науки в Сибири. - Новосибирск. - 1998. - № 7. - С. 67-70.
- 14.Пирогов И. В. Социальная напряженность: теория, методология и методы измерения: автореф. дис. канд. социолог, наук. М., 2002.
- 15.Муханова М. Н. Социальная напряженность в Калмыцкой АССР // Социол. исслед. 1991. N 7.
- 16.Муханова, М.Н. Социальная напряженность: региональный аспект [Текст]: автореф. дис. ... канд. социолог. наук / М.Н. Муханова. - М., 1995. - 13 с
- 17.Дмитриев А.В. Конфликтология: Учебное пособие. / А.В. Дмитриев - М.: Гардарики, 2000. 320с.
- 18.Сухов А.Н. Социальная психология: Учебное пособие для студ. высших учебн. заведений /А.Н. Сухов, А. А. Бодалеб и др. / Под ред. А.Н. Сухова. - М.: Академия, 2001. 600с.
- 19.Зайцев А.К. Социальный конфликт. - М.: Асасіetіa, 2000. - 464 с.
- 20.Чернобай П.Ф. Социальная напряженность // Социс. 1992. № 7. С. 94-98.
- 21.Юридическая конфликтология. / Бойков А.Д. и [др.] под ред. Кудрявцева В.Н. - М.: ИГиП РАН, 1995. - 316с.
- 22.Рукавишников В.О. Социальная напряженность // Диалог.- 1990.- №3.-С.6-18.
- 23.Словарь конфликтолога //http://www.вокабула.рф/словари/словарь-конфликтолога
- 24.Социологический словарь //http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/n/naprijazhenie.html.
- 25.Burton J. Conflict: Humun Needs Theory. - N. Y.: St. Martin s Press, 1990. -162 p.
- 26.Парсонс Т. Теория коллективного поведения. - М.: Наука, 1972. - 327 с.
- 27.Wright Q. The Escalation of Conflicts. - Basingstoke: Macmillan Press, 1953.- 184 p.
- 28.Aneshensel C.S. Social Stress: theory and research // Annual Review of Sociology. -1992. - Vol. 18. - №1,- P. 15-38.
- 29.Kessler R.C., McLeod J.D. Social support and mental health in community samples // Social Support and Health / Ed. by S. Cohen, S.L Syme. - Orlando Fla: AcademicVress, 1985. - P. 174-240.
- 30.ДобреньковВ.И., Кравченко А.И. Фундаментальная социология: В 15 т. - Т.УІ: Соціальні деформации. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 1074 с.
- 31.Головаха Є.І., Паніна Н.В. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування // Українське суспільство: десять років незалежності (соціол.моніторинг та коментар науковців) / За ред д.е.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. - К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. - 662 с. - С. 188-200.
- 32.Баранова Г. В. Анализ и прогнозирование социальной напряженности в регионах Российской Федерации // Труд и социальные отношения. 2007. N 5. С.112-118.
- 33.Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник. К.: Державний комітет статистики України, 2010.- 203 с.